

Ateizm näme?: Ateizm hakynda düşünceler

Category:

Edebi

makalalar, Filosofiýa, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ateizm näme?: Ateizm hakynda düşünceler ATEIZM WE ONUŇ TANKYDY

■ Giriş

Taňrynyň barlygyna ynanmak ýa-da ynanmazlyk meselesi adamzat taryhyň iň gadymy we iň jedelli problemalaryndan biridir. Garaz, hemme kişi bir şekilde bu mesele bilen gyzyklanypdyr we özüce bir kanagata ýetipdir. Günümüzde-de bu mesele ähli çekijiliği we hereketliliği bilen garşymyzda durýar.

Düşünje taryhynda bu tema bilen baglanyşykly bolan biri-birine garşy iki däp emele gelipdir. Bulardan birinjisi we giň ýáýranu teizmdir. Beýlekisi bolsa, birinjisine garanda, şeýle kabul edilmeýän, ýöne käbir jemgyýetlerde täsirli bolan ateizmdir. Teizm Taňrynyň barlygyny goraýan we bu Taňrynyň-da artykmaçlyk, ýaradyjylyk, kişilik, ýagşylyk, başlangıçsyzlyk, ebedilik we şular ýaly sypatlarynyň bardygyny tassyklaýan filosofik mekdebiň adydyr. Bu mekdep çeşmesi gözbaşy boýunça ylahy bolan we dünýäniň Taňry tarapyndan ýaradylandygyna ynanýan üç uly diniň, ýagny iudaizmiň (ýewreý dininiň), hristianlyk we yslamyýetiň Taňry düşünjesini-de filosofik bir stil bilen dile getirýän we goraýan bir düşünjedir. Ateizm bolsa, başda ylahy bolan ähli Taňry düşüncelerini ret edýän, munuň bilen birlikde, dünýäniň-de ýaradylmadygyna ynanýan filosofik mekdepdir.

Gürrüni edilýän mekdepler arasında örän çynlakaý çekişmeler bolup, bu maksat bilen tom-tom kitaplar ýazylypdyr. Teistler bolsun ýa-da ateistler bolsun, biri-birlerini tankytlamak we tassyklamalaryny çüýretmek üçin ellerinden gelenlerini edipdirler. Edilen bu çekişmeleriň-de, esasan, teoretiki we praktiki bolan iki ölçügi, derejesi bardyr. Teoretiki

çekişmeleriň özeninde filosofik meseleler bardyr. Praktiki çekişmelerde bolsa, has köp ideologik maksatlaryň öñ plana çykyşy görülýär.

Taňrynyň barlygyna ynanýanlar bilen ynanmaýanlaryň arasyndaky çekişmeleriň esasynda adamlaryň näme üçin ynanýan ýa-da ynanmaýandygy ýaly meselelere ýer berilmeyär. Aslynda bu we muňa meňzeş meselelerde hiç kimiň hiç kimi soraga çekmäge ýa-da günükärlämäge haky ýok. Çünkü her kin položitel bolsun, ýa-da otrisatel bolsun, öz ynanjy bilen baş-başadır. Bu ýagday her bir tarap üçin-de gürrüni edilmeli zat, esasy obýekt. Şeýlelikde, gün tertibinde durýan we çekişiliýän zat belli bir ynanjyň kabuly bolman, gürrüni edilýän ynanjyň arkasynda ýatan motiwler we ideýalaryň esasy fundamentleridir.

Taňra ynanýan adamlar başda öz durmuşlary bolmak bilen kemçiliksiz dünýäniň barlygy bilen baglanyşykly bolan, sistematiki düşündirişleri orta goýupdyrlar. Ynançlary bilen baglanyşykly bolup-da, teoretiki nukdaýnazardan logiki, deňagramly, rasional we ahlaky motiwleri öñe sürüpdirler. Ateistler bolsa, her näçe orta sistematik bir düşünje goýmasalar-da we adamzadyň barlygy bilen baglanyşykly göwrümlü bir garaýış nukdaýnazaryny getirmeseler-de, Taňry bilen baglanyşykly birtopar tezisleri öñe sürüpdirler we dini ynançkar hakynda käbir tassyklamalarda bolupdyrlar. Bularyň içinde dykgata alnyp bilinjek filosofik tankylaryň bolşy ýaly, strukturasında örän köp deňogramsyzlyklary bolan ideologik gipotezalar-da ýer alýardy.

Ateistler orta deňagramly ideýalar goýup, adamlary ynandyrmaça çalyşmagyň deregine, köplenç, reaksiyon hereket edipdirler we diňe garşıy tarapyň tassyklamalaryny tankyt etmegiň ýoluna gidipdirler. Esasan hem asyrymyzda bu reaksiýalar praktikada ýykyjy hala öwrülipdir we hiç bir norma, düzgün bilmändir. Tankylaryň köpüsünde-de, garşydan islenilen kriteriyalary alyp bilende-de, bozuk, akyla sygmayan we öňünden karar alınan ýagdaylar orta çykarylypdyr.

«Ateizm we onuň tankydy» atly bu ylmy işimizde ateizm dürli ugurlary bilen ele alnyp çekişilendir. Işıň başında problema aňladыlandan soňra, meseläniň dürli taraplaryna deginilip we

ateizmiň tassyklamalarynyň ýalňyşlygyna bellik edildi. Problemanyň syýasy tarapy ele alnyp, ideologik ýalňyş pikirler bilen dini ynançlar arasyndaky garşılyklaryň üstünde duruldy. Bu işde köpüsi ateist bolan örän köp akyldaryň eserinden peýdalanyldy. Aýratyn hem «Häzirki zaman iňlis filosofiýasynda ateizm meselesi» atly neşir edilmedik doktorlyk dissertasiýamdan-da peýdalanyldy.

Bu eseriň taýýarlanylmasında kömeklerini gysganmadık öni bilen professor Mehmet Aýdyn bolmak bilen, hormatly mugallymlaryma we ýoldaşlaryma, TDW Yslam barlaglary merkeziniň ýolbaşçylaryna minnetdarlyk bildirýärin, işiň mesele bilen gyzyklanan hemme kişiä peýdaly bolmagyny umyt edýärin.

Dr. Aýdyn TOPALOGLY,
Üsküdar 1998.

► ATEIZM NÄME?

■ Ateizm hakynda düşünceler

Ateizm termini öni bilen filosofik bir düşünje bolup, Taňry ynanjynyň garşysynda reaksiyon bir düşünjäni aňladýan dünýägaraýsyn adydyr. Taryhda şeýle bir ýaýgyn bolmasa-da, köne döwürlerden bări günümize çenli bar bolan we kabin filosoflar tarapyndan aňladylan ähmiyetli bir problemadır. Asyrymyzyň ilkinji ýarymynda-da taryhda hiç bir wagt bolmadıgy derejede ýaýran we özüne tarapdar tapan bir düşünje akymydyr. Günümüzde bolsa, öñki güýjünden uzaklaşan we ideýa esaslaryny bir-bir ýitiren ideologik bir hereketiň görnüşidir.

Ateizm sözi grekçe «Taňry» manysynda gelen «Theos» sözünden döräpdir. Bu sözden-de «Taňry ynanjyna eýe bolmak» ýa-da «Taňra ynanmak» manysynda «theism» düşünjesi orta çykypdyr. Ateizm sözi-de iňlisçe «theism» sözünüň başyna «A» prefiksiniň goşulan görnüşi bolup, türkmençe «taňrytanamazlyk» manysynda gelýär.^[1] Bu eserde mesele analiz edilýärkä, taňrytanamazlyk ýa-da ynançszlyk terminleri ulanylma bilen birlikde, dilimizde ýaýgynlyk gazanandygy üçin, ateizm sözünüň özünüň-de şeýle ulanylması makul bilindi.

Ateizm düşünjesi filosofik bir garaýsy aňlatmagyň ýany bilen gündelik dilde-de belli bir ýasaýyş usulyny we özünü alyp baryş şekilini-de aňlatmakdadır. Şeýle hem, gündelik dilde-de meňzeş bir pikiri aňladýan ýa-da ony duýdurýan, ýşarat edýän sözler bar. Meselem, medeniýetimizdäki (dilimizdäki) «ynançsyz» ýa-da «inkärçi» ýaly sözler-de bu terminiň garşylygynda ulanylýar. Mundan başga-da bu söz dini edebiýatymzdaky «kapyr» (Taňrynyň barlygyny inkär edýän), müşrik (Taňra şirk getirýän), zyndyk (Taňra we ahyrete ynanmaýan) we aýratyn hem «mülhit» (taňrysyz) ýaly sözler bilen-de aňladylyp biler.[2] Bu-da problemanyň praktiki göwrüminiň bardygyny we ýonekeý adamlaryň-da beýle bir pikir we ynanyş şekillerine garşy ýat bolmaýandyklaryny orta goýyar. Filosofik problema hökmünde ateizmiň kesgitlenmesi bu terminiň düşünilmegi ýaly aňsat däl. Munuň dürli motiwleri bar. Bularyň arasynda-da ortada iň köp Taňry düşünjesiniň, din akyl ýetirişiniň we Taňry ynanjy bilen baglanychykly filosofik çemeleşmäniň bolmagydyr. Muňa garşy biri-birinden tapawutly bolan ateistik akymlar-da bardyr. Şonuň üçin ortada arassa ateizm kesgitlemesinden ýa-da teizm şekilinden söz etmek mümkün däl.

Ateizmiň bir düşünje hökmünde kesgitlenilmegi ýa-da düşünilmegi öni bilen ylahy dinleriň Taňry ynanjynyň nämediginiň bilinmeli bilen mümkün bolar. Çünkü ylahy däl haýsydyr bir ynanjy (butparazçylygy, totemizmi, paganizmi we ş.m.) ýa-da dini (buddizmi, şintoizmi, Afrikadaky taýpa ynançlaryny we ş.m.) ret etmek hökmany suratda ateizm manyny gelip bilmez. Yene ateizmiň kesgitlenmeli üçin ylahy dinlerde Taňry ynanjy bilen baglanychykly bolup, pygamberlik we ahyret ynanyşlaryň-da göz öňünde tutulmagy gerek. Munuň sebäbi-de ateizmiň düşünje we pikir hökmünde gürrüňi edilýän ynançlara bolan garaşlylygydyr. Çünkü beýle bir ynanç bolmasa, onda ateizm bolmazdy.

Bilnişi ýaly, dünýäde birden artyk Taňry düşünjesi bar. Hatda ylahy dinleriň ýanynda şol bir mezhebiň ýa-sa mekdebiň içinde-de parhly düşündirişlere eýe bolnuşy görülyär. Bu nukdaýnazardan seredilende, her dürli Taňry ynanjynyň ýa-da

diniň doly manysynda ylahy dinleri şöhlelendirmeýändigi (bir söz bilen aýdanyňda, teizm däldigi) aňlaşylýar. Bu ýagdaýda dünýäde ýeke-täk tipik dini ynançdan gürrüň etmek mümkün däl. Şeýle görnüşde ateizmi-de giň manyda ynançsyzlyk hökmünde ele alsak, ýene dünýäde ýeke-täk bir hili ynançsyzlygyň ýokdugyny görýärис. Iň azyndan görnüşi, metod, motiw we maksat taýdan käbir ynançsyzlyklaryň biri-birinden tapawutly bolýandygyny subut ederis. Şeýle hem, ynançsyzlyk diýlende, derrew akyla ateizm gelmeli däl. Meselem, adamlaryň köpüsi ynanç eýesi we bir dine degişli bolmagyna garamazdan, beýleki dinleri ret edýärler. Başgalary-da şunuň ýaly görnüşde hereket edip, diňe öz düşünişlerini gorap, garşysyndaky ynançlary ýalňış görkezmäge çalyşýarlar. Bu ýagdaýa iň açık görnüşde iudaizm, hristianlyk we yslamyýet arasynda gabat gelinýär.

Hristianlar yslamyýeti (Alla düşünjesini) we Hezreti Muhammedi ret edýärkä, musulmanlar-da hristianlaryň teslis (Taňryny üçe çykarma), enkarnasiýa (ölümden soňra direlme) we asly günä ýaly ynançlaryny ret edýär hem-de Hezreti Isanyň diňe pygamber we ynsandygyny aýdýarlar. Munuň tersine ýewreýler Taňrynyň Ysraýyl ogullarynyň saýlama we ajaýyp ýaradandygyny hem-de öz (milli) Taňrylarynyň bardygyny aýdýarka, musulmanlar Taňrynyň ähli adamlary deň ýaradandygyny, reňki, dili we medeniýeti näme bolsa bolsun, hemme kişä deň garaýandygyny aýdypyrlar. Görnüşi ýaly gözbaş taýdan şol bir Taňra ynansalar-da, gürrüni edilýän diniň wekilleri özara bölünip, biri-birileriniň Taňry düşunjelerini, düşündirişlerini kabul etmeýärler.

Filosofiýa taryhynda dindar bolmasa-da, Taňry ynanjyna eýe akyldar bolupdyr. Munuň tersine, häzir örän köp duşuşy ýaly, aýratyn hem Günbatar dünýäsinde daşky görnüşi boýunça dindar bolsa-da, hakykatda Taňra ynanmaýan örän köp adam bar. Bu ýagdaý teizmiň, hem-de ateizmiň kesgitlenmesinde birtopar kynçylyklarynyň bardygyny görkezýär.

Dünýäniň käbir ýerlerinde ateizmiň ideologik ýagdaýa getirilmegi-de kesgitleme meselesinde aýratyn kynçylyk döredipdir. Meselem, özeninde materialistik we sosialistik syýasat maksatnamalarynda ateizm adamlara kabul edilmegi hökmany bolan durmuş formasy, usuly hökmünde öňe sürlüpdir... Bu

ýerde-de ateizmiň ideologiýalaryndan özbaşdak, erkin bolup, özbaşyna düşünilme kynçylygyny döredýär.

Ateizm aslynda iudaizm, hristianlyk we yslamyét ýaly üç uly ylahy diniň Taňry düşünjesini özüne obýekt hökmünde saýlap alýar. Düşündirişlerindäki tapawutlylyklar bir tarapa goýulsa, bu dinleriň pikiriçe Taňry barlygynda bakylyk we ebedilik bolab erk hem-de kişilik eýesi, artykmaç bir barlykdyr. Barlygy üçin hiç bir sebäbe mätäçlik duýmaýan bu barlyk maddy däl we görünýän älemin aňyrsyndadır. Zatlary ýokdan bar kylmaga güýji bolan bu barlygyň güýji-de Taňry bolmak tarapyndan hemme zady etmäge erklidir. Aýratyn hem ýaradan dünýäsini we onuň içindäki ähli barlyklaryny şekillendirýär, tertipleşdirýär we işleýiş kanunlaryny belleýär. Bir söz bilen bu kanunlaryň saýasynda olaryň barlyklarynh dowam etdirmelerine mümkünçilik döredýär.[3]

Bu kesgitleme çarçuwasynda Taňrynyň barlygyna ynanýan we bu ynanjyny-da aňladýan kişi mömin diýilýär. Taňry düşünjesine ynanmaýan kişi bolsa, ateist diýilýär. Yagny bir söz bilen aýdanyňda ateist diýip ylahy dinleriň düşündirişi ýaly görnüşde barlygynyň öni we soňy bolmadyk, ähli zatdan artykmaç, älemi ýaradan we kanunlary bellän, erk we kişiliğin eýesi, hemme zady döretme, bilme we görme gudraty bolan, ynsanlaryň haýryny isleýän we olara durmuşy bagış eden bir barlyga ynanmaýan kişi aýtsa bolar. Başgaça aýdanda, ateist hem-ä düşünje derejesinde, hemem gündelik durmuşynda gürrüňi edilýän Taňrynyň barlygyny ret edýän, şunuň bilen birlikde pygambarı we ahyret ynançlaryny-da kabul etmeýän kişidir.

Dinler tarapyndan Taňra gönükdirilen aýratynlyklar käte töwerekden töwerege üýtgäp bilyär. Aýratyn hem ýewreý we hristian akyldarlarynyň bir topary bu esasy aýratynlyklara sadık galmak bilen birlikde, käte öz daşyndakylaryň (musulmanlaryň) kabul etmejek görnüşinde oňa düşündiriş berýärler. Meselem, ýewreýleriň Taňryny diňe Ysraýyl ogullaryna degişli milli Taňry hasaplamaalaryna, hristianlaryňam Taňryny bir ýandan Ata (Father) hökmünde suratlandyrmalaryna, beýleki tarapdan ony oglul Isa şekilinde dünýä gelen hökmünde düşündirmelerine musulmanlar garşı

çykypdyrlar.

Musulmanlaryň gürrüňi edilýän düşünjelere garşy çykma motiwleriniň arasynda her iki däbiň özeninden aýrylandygy, aslyny üýtgedendigi, akyl we logikanyň daşyna çykylandygy ýaly ýagdaylar bar. Haýsydyr bir ateist her zat bolmagyna garamazdan, bu dinlere we Taňry düşünjelerine açık garşy çykmak bilen birlikde, esasan hem olaryň tapawutlaryny pikirlenmezden her üçüsini-de birden inkär edýär.

Günbatar dünýäsinde orta çykan filosofik ateizmiň hernäçe artykmaç barlyga ýa-da ýaradyja garşy reaksiýa hökmünde orta çykyşyna düşünilse-de, adamlaryň ynançszlyga tarap süýrelmeginde hristianlaryň özboluşly düşündirişleriniň we buthana doktrinalarynyň uly roly bolupdyr. Şeýle hem yslamyýetiň hristianlyk bilen baglanychykly garşy çykan örän köp elementleriniň içinde bular bardyr. Ateistleriň garaýsyndan tankyt obýekti bolan we belki-de dinden çykma sebäbi bolan bu ynançlaryň uly bir bölegi musulmanlar tarapyndanam ret edilýär.[4]

[1] John Hock «Philosophy of Religion», USA 1963, sah 4;

[2] Mehmet Aýdyn «Din filosofiýasy», Izmir 1987, sah 162;

[3] H.P.Owen «Theizm», The Encyclopedia of Philosophy, ed. Paul Edwards, Macmillan In, New York 1972, I, sah 97-98; Bekir Topalogly «Allah» mad., Din fondunyň Yslam ensiklopediýasy, Stambul 1989, II, sah 471-498;

[4] Ateizmiň kesgitlemesi bilen baglanychykly jikme-jik maglumat üçin seret: Aýdyn Topalogly «Hätzirki zaman iňlis filosofiýasynda ateizm meselesi» (neşir edilmedik doktorlyk dissertasiýas, 9-njy sentýabr uniwersitetiniň sosial ylymlar instituty, Izmir 1996, sah 2-31.

Terjime eden: Seýitnazar ÄRNAZAROW. Edebi makalalar